

הספריה לדמוקרטיה

הבחירות בישראל - 1999

**עורכים:
אשר אריאן
מיכל שמיר**

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי, המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות, באמצעות הגשת מחקרים והצעות לביצוע שינויים ורפורמות בדפוסי פעילותם.

בנוסף לכך מממש המכון הישראלי לדמוקרטיה את שליחותו על-ידי מידע משווה בנושאי החקיקה ודרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על-ידי ייזום דיונים בנושאים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי-ביצוע ואנשי אקדמיה, ועל-ידי פרסום מחקריו.

Asher Arian and Michal Shamir, Editors

The Elections in Israel - 1999

הספר יוצא לאור במקביל באנגלית, באמצעות
State University of New York Press.
זהו הספר התשיעי בסדרה על הבחירות בישראל,
והשני המופיע גם בעברית.

עורך הספרייה: אורי דרומי
עריכה לשונית: דורית לנדס, יעל מושיוב

ISBN 965-7091-12-8

©

כל הזכויות שמורות
למכון הישראלי לדמוקרטיה

עיצוב ועריכה גרפית: דינה שר-רהט
נדפס בתשס"א בדפוס העיר העתיקה, ירושלים
The Israel Democracy Institute
Printed in Israel, 2001

חוכן העניינים

7

מבוא

התנהגות הבוחרים

1. מועמדים, מפלגות וגושים: ישראל בשנות ה-90
15 אשר אריאן, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
מיכל שמיר, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב
2. האם היתה הצבעה אסטרטגית?
47 פול אברמסון, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת מישיגן סטייט
ג'ון אולדריץ', החוג למדע המדינה, אוניברסיטת דיוק
3. פיצול הצבעה בישראל: המקרה של בחירות 1996 ו-1999
63 דנה אריאלי-הורוביץ, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב
4. שסעים חברתיים בין מצביעים לא-ערביים: ניתוח חדש
91 מיכאל שלו, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית
עם סיגל קיש, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב

קבוצות

5. הצלחתה האלקטורלית המתמשכת של ש"ס: ניתוח על-
137 פי מודל חלוקת העבודה התרבותית
יואב פלד, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב

6. ישראל כדמוקרטיה אתנית:
- 171 מבחן ההצבעה הערבית בבחירות לכנסת ה-15
אסעד גאנם, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
שרה אוסצקי-לזר, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה
- 203 7. המהפכה ה"רוסית" בפוליטיקה הישראלית
צבי גיטלמן, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת מישגן
קן גולדסטיין, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת ויסקונסין
- מפלגות פוליטיות ומערכת הבחירות**
- 233 8. ניצחון הקיטוב: מבנה ההתחרות בבחירות 1999
עמי פרדחור, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
הווארד פראנט, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
דפנה קנטי, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
- 255 9. כיצד ניצחה מפלגת העבודה במרוץ לראשות הממשלה,
והפסידה בבחירות לכנסת ה-15
גדעון דורון, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב
- 283 10. הליכוד בבחירות 1999: מרוץ אל תוך הכישלון
יונתן מנדילוב, אוניברסיטת ריידר, ניו ג'רסי
11. הופעת מפלגת המרכז בבחירות 1999:
בחינה מערכתית והשוואתית
- 315 נתן ינאי, החוג ללימודי ארץ-ישראל, אוניברסיטת חיפה
12. התפתחות השיטות לבחירת המועמדים בים סוער של שינויים:
ניסיון הסתגלות ללא סיכויי הצלחה?
- 353 גדעון רהט, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית
- 383 13. המאבק על סדר היום התקשורתי בבחירות 1996 ו-1999
גדי וולפספּלר, המחלקות למדע המדינה ותקשורת, האוניברסיטה העברית
גבריאל וימן, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה

מבוא

מיכל שמיר, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב
אשר אריאן, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה

בבחירות 1999, שנערכו ב-17 במאי, התקיימו שתי התמודדויות מקבילות. האחת, על תפקידו של ראש הממשלה, והשניה לכנסת. היתה זו הפעם השניה שבה יושם החוק לבחירתו הישירה של ראש הממשלה. השינוי בשיטת הבחירות נחקק אמנם לפני הבחירות של 1992, אך הופעל לראשונה ב-1996. ראש הממשלה נבחר על-פי שיטת המנצח-לוקח-הכל, ובמקרה שאף לא אחד מהמועמדים לא יקבל את הרוב הנדרש בסיבוב הראשון, יתקיים סיבוב שני בין שני המועמדים שזכו במספר הקולות הגדול ביותר, כעבור שבועיים. הכנסת נבחרה כבעבר, על-פי שיטת הייצוג היחסי עם מעט מאד מכשולים טכניים או פרוצדוראליים בפני קבוצות שבחרו להתמודד. אחוז החסימה לייצוג בכנסת היה 1.5%, והוא תקף מאז 1992. שבוע לפני הבחירות ב-1999, היו חמישה מועמדים לראשות הממשלה, וקרוב לשלושה תריסרים של מפלגות בבחירות לכנסת. אך זמן קצר לפני יום הבחירות, פרשו שלושה מהמועמדים לראשות הממשלה ושתיים מהרשימות המתמודדות.

לוח 1 מציג את תוצאות הבחירות בשתי ההתמודדויות. המאבק על ראשות הממשלה התקיים בין ראש הממשלה המכהן בנימין נתניהו ואהוד ברק. ברק ניצח ניצחון סוחף (56% לעומת 44%), אך מפלגותיהם של המועמדים, הליכוד והעבודה, קיבלו פחות מושבים בכנסת מכפי שהיו להן

לוח 1

תוצאות הבחירות ב-1999*

ראש הממשלה	מצביעים	%הקולות הכשרים	
אהוד ברק	1,791,020	56.1	
בנימין נתניהו	1,402,474	43.9	
המושבים בכנסת	קולות כשרים	%הקולות הכשרים	מס' המושבים בכנסת
ישראל אחת**	670,484	20.3	26
ליכוד***	468,103	14.1	19
ש"ס	430,676	13.0	17
מרצ	253,525	7.7	10
ישראל בעלייה	171,705	5.2	6
שינוי	167,748	5.1	6
מפד"ל	140,307	5.0	6
יהדות התורה	125,741	4.2	5
הרשימה הערבית המאוחדת	114,810	3.8	5
האיחוד הלאומי	100,181	3.5	4
חד"ש	87,022	3.0	4
ישראל ביתנו	86,153	2.6	3
בל"ד	66,103	2.6	4
עם אחד	64,143	2.0	2
פנינה רוזנבלום	44,953	1.9	2
הגימלאים	37,525	1.4	0
עלה ירוק	34,029	1.1	0
הדרך השלישית	26,290	1.0	0
הירוקים	13,292	0.8	0
תקווה	7,366	0.4	0
הקיינו	6,540	0.2	0
לב העולים	6,311	0.2	0
נגב	4,324	0.1	0
צומת	4,128	0.1	0
חוק הטבע	2,924	0.1	0
רומנים	2,797	****	0
דע"ם	2,151	****	0
הערבי החדש	2,042	****	0
זכויות הגבר	1,257	****	0
מורשת	1,164	****	0
סך הכל	3,309,416	99.6%	120

המנימום הדרוש לייצוג (1.5%) - 49,642 קולות.

מספר הקולות למושב בכנסת - 25,936 קולות.

* המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. היו בעלי זכות בחירה; מהם השתתפו בהצבעה (78.7%) 3,373,748 (77.2% מכלל בעלי זכות הבחירה). בבחירות לראשות הממשלה השתתפו 3,372,952 (78.7%) ו-3,309,416 (77.2%) מכלל הקולות הכשרים) השתתפו בבחירות לכנסת. בהצבעה לראשות הממשלה נפטלו 179,458 קולות (5.3% מכלל המצביעים) הכוללים מצביעים בפתק לבן, או שהצביעו למועמדים שכבר הסירו את מועמדותם (9,826 קולות). מבין המצביעים לכנסת נפטלו 64,332 קולות (2.2%) ו-197,093 (6%) הצביעו למפלגות שלא עברו את אחוז החסימה.

** העבודה יחד עם גשר ומימור ב-1999, העבודה ב-1996.

*** עם גשר וצומת ב-1996.

**** פחות מ-0.1% מהקולות.

לוח 2

תמיכה בראש הממשלה, בליכוד ובעבודה בישובים נבחרים,

ב-1999 וב-1996 (באחוזים)*

17 במאי 1999 (29 במאי 1996)

נתניהו	ברק	ליכוד**	עבודה***	(פרס)			
43.9	56.1	14.1	20.3	(26.6)	(24.9)	(50.5)	סך הכל הארצי
48.3	51.5	15.4	21.6	(27.7)	(27.4)	(55.6)	ישובים יהודיים
5.3	94.3	1.3	7.7	(16.7)	(2.2)	(5.2)	ישובים לא יהודיים
20.6	79.3	7.9	21.7	(40.5)	(11.7)	(21.3)	ישובים דרוזיים
8.6	91.3	0.7	4.0	(14.9)	(1.5)	(6.8)	ישובים בדואיים
88.7	11.2	6.5	4.4	(6.6)	(11.1)	(88.9)	בני ברק
64.5	35.4	15.2	14.1	(16.3)	(25.6)	(69.9)	ירושלים
1.1	98.8	0.2	3.4	(8.5)	(0.3)	(1.3)	נצרת
46.0	53.9	19.3	12.9	(28.4)	(28.4)	(51.2)	נצרת עילית
35.6	64.2	15.4	27.4	(33.9)	(26.6)	(44.8)	תל אביב
41.4	58.5	9.2	23.3	(31.2)	(16.3)	(49.7)	רמת הגולן
78.0	21.9	19.5	8.3	(10.1)	(32.1)	(83.7)	יהודים מעבר לקו הירוק
6.8	93.1	1.8	50.5	(54.8)	(3.1)	(10.0)	קיבוצים
44.2	55.7	16.3	30.8	(34.8)	(26.7)	(51.8)	מושבים

* תוצאות רשמיות של הבחירות מטעם ועדת הבחירות המרכזית כפי שהובאו בהארץ ובעריב, 19 במאי ו-25 במאי 1999; ובמוסק "היום" של מעריב, 2 ביוני 1996, 8-17.

** ליכוד-גשר-צומת ב-1996.

*** ישראל אחת ב-1999 עם גשר ומימד.

זה עשרות שנים, ולכנסת נבחרו רק מפלגות בינוניות וקטנות. לוח 2 מביא את תוצאות ההצבעה למועמדים לראשות הממשלה, וכן לליכוד ולעבודה בישובים נבחרים ב-1999, בהשוואה ל-1996.

שיטת הבחירות הכפולה הובילה לכנסת מפוצלת – ועמה סבירות גבוהה

לממשלה בלתי-יציבה. ראש הממשלה נבחר בחירה ישירה, ואחר כך הוא נעשה למוקד הכוח ועיצוב המדיניות. אך מכיוון שאיננו יכול למשול בלא שיהיה לו רוב בכנסת, הוא הופך להיות בן-ערובה של המו"מ הקואליציוני במושגי זמן וכסף גם יחד. ומכיוון שהשיטה מקדמת כעת מפלגות בינוניות וקטנות, למפלגות הללו יש כושר מיקוח גדול יותר בהעדרן של מפלגות גדולות.

הרפורמה שהעניקה לבוחרים שני פתקים במקום אחד, שינתה את מערך השיקולים שלהם, והמירה את טיבן של מערכת הבחירות, המערכת המפלגתית, והיחסים בין הרשות המחוקקת למבצעת. הרפורמה בבחירות והשלכותיה נדונות בכל הפרקים בספר זה, וזוכות בהתייחסות הראויה להן. אך היו גם התפתחויות בשיטות הבחירה של המועמדים, ואלה נסקרות במאמרו של רהט.

הבוחרים הבינו באופן אינטואיטיבי את הפוטנציאל הגלום ברפורמה ופעלו בהתאם. המפלגות הגדולות נזנחו מפני שבוחריהן העריכו כי הזירה לקביעת מדיניות תהיה בבחירתו של ראש הממשלה ולא בהצבעה לכנסת, שנעשתה זירה לייצוג מגורי. מאמרה של אריאלי-הורוביץ מנתח את פיצול ההצבעה בבחירות של 1996 ו-1999. אברמסון ואולדריץ' משתמשים בסקר הבחירות, שנעשה על ידנו במהלך מערכת הבחירות, להצגת ראיות לשיקולים אסטרטגיים של הבוחרים בהתמודדות על ראשות הממשלה, כאשר השתתפו בה עדיין יותר משני מועמדים. המאמר שלנו מנתח את השינויים בהתנהגות הבוחרים, במיוחד את החשיבות הגוברת של הצבעה על-פי סוגיות (issues), ועל-פי הערכת תפקוד המועמדים. ככל שנחלשות המפלגות ונחלשת הזדהותם המפלגתית של הבוחרים, תופסים המועמדים לראשות הממשלה את מקומן של המפלגות בעיני הבוחרים, וחשיבותם של גושי השמאל והימין עולה.

רשימת המפלגות שהצליחו ב-1999 יותר מאשר אי פעם מגוונת ביותר: היא כוללת את ש"ס החרדית, הבלתי-ציונית; את שינוי החילונית, המתנגדת התנגדות נחרצת לחרדים; שתי מפלגות הפונות אל העולים מברית המועצות לשעבר, ומפלגות ערביות. המפלגות שהיו הגדולות בדרך כלל, עבודה וליכוד, נעשו קטנות בהרבה. הפרק של פלד מנתח את המשך ההצלחה האלקטורלית

של ש"ס; גאנם ואוסצקי-לזר מתמקדים במפלגות ובבוחרים הערבים. גיטלמן וגולדסטין עוסקים במהפכה ה"רוסית" בפוליטיקה הישראלית. פדהצור, פראנט וקנטי מנתחים את ההתפתחויות הללו במונחי הקיטוב במערכת המפלגתית.

היו משקיפים, במיוחד בתקשורת הזרה, שפירשו את בחירתו של אהוד ברק לראשות הממשלה כשינוי מהותי בסדר העדיפויות והאמונות של ישראל. ניתוח זה נתמך על-ידי העובדה שבבחירות הללו הושג הרוב הגדול ביותר שנרשם אי פעם בבחירות בישראל, שהרי שום מפלגה לא קיבלה מעולם רוב מוחלט של קולות המצביעים. ההתמודדות בין נתניהו ופרס ב-1996 הוכרעה על חודו של פחות מאחוז אחד מכלל המצביעים; לפיכך, חלוקת הקולות של 1999 (ברק – 56%, ונתניהו – 44%) נראתה כנצחון סוחף. אבל תפישה זו אינה נכונה. דפוסים ישנים שתועלו לשיטת הצבעה חדשה, יצרו את תוצאות הבחירות של 1999. ובמערכות הבחירות, כתמיד, וקרוב לוודאי שיותר מאשר בעבר, מילאו המועמדים תפקיד מהותי בקביעת התוצאות. התייחסות הולמת יותר לבחירות של 1999 היא שמועמד חלש (ברק) גבר על ראש ממשלה פצוע, שננטש על-ידי מרבית בעלי-בריתו הפוליטיים (נתניהו). בהסתמכם על הניצחון הסוחף הזה, עשויים אנשי מדע המדינה להתפתות ולראות את בחירות 1999 כמסמנות היערכות חדשה (realignment) של המערכת המפלגתית. אך גם זה (במקרה הגרוע) לא יהיה נכון, ובמקרה הטוב – יהיה זה מוקדם מדי. תוצאות הבחירות אינן מציגות שינויים משמעותיים בגודל או בהרכב החברתי והאידיאולוגי של המחנות היריבים, כפי שעולה ממאמריהם של אריאן ושמיר, ושל שלו עם קיש. בין אם תוכניותיו של ברק להסדר שלום עם העולם הערבי ימומשו או לא ימומשו, הבחירות לא התמקדו בתוכניות הללו. שני המועמדים עשו צעדים גדולים לעבר המרכז הפוליטי בעיצוב מצעיהם, וחרף ההבדלים בסגנונם האישי ובאופיים, לא היה מרחק רב בין עמדותיהם הבסיסיות כפי שהוצגו בעת מערכת הבחירות. מאמריהם של דורון ושל מנדילוב דנים בהיבטים אלה ואחרים של מערכת הבחירות שניהלו שני המועמדים ומפלגותיהם. את ניתוחיהם משלים מאמרו של ינאי, הבוחן את הופעתה וכישלונה של מפלגת המרכז. וולפספלד וויימן בוחנים את המאבק על סדר היום האלקטורלי בין

התקשורת והמועמדים לראשות הממשלה. המערכת הפוליטית הישראלית נשתנתה, והיא השתנתה באופנים מורכבים. בדיוק כפי שמגוון גורמים משפיעים על החלטתו של הבוחר כפרט, מגוון כוחות מניעים את התמורות הפוקדות את החברה ואת המערכת הפוליטית. אין הרבה מקרים המתאימים יותר לבדיקת תהליכים אלה מאשר ישראל בשנות ה-90. חוקי המשחק נשתנו; הופיעו קבוצות בוחרים חדשות; התחוללו שינויים בינלאומיים וכלכליים המציגים אתגרים חדשים. אסופת המאמרים המובאת בזה בוחנת את כל אלה בהקשר של הבחירות ב-1999.